

valóság

A TARTALOMBÓL

Szappanos Gábor Máté: Még egyszer a himnuszunkról

Botos Katalin: Szaúd-Arábia és a dollár

Tefner Zoltán: A lengyelkérdés Burián István második külügyminiszteri időszakának kezdetén (1918. április–július)

Csath Magdolna: A humán vagyon minősége a legfontosabb fejlődési feltétel

M. Takács Péter: A paradicsom ismételt meghódítása – Max Weber historizmusának kritikája Leo Strauss műveiben

Mezei Balázs: Phaenomenologia apocalyptica – Valósággondolkodás és újdonságfilozófia

Hoppál Bulcsú: Szókratész és Platón – Egy kommunikációs paradigmaváltás tanulsága

Gazdag László: Orosz–ukrán testvérháború

Tóth Zsolt: Höskultuszépítés – hadisírrombolás

Benke Attila: Magyar sasok szárnyalása és alábukása – A II. világháború ábrázolása az 1939 és 1944 között készült magyar filmekben

Gombos Péter: A költő antiutópiája – Babits Mihály Elza című regényének disztópikus sajátosságai

Zoltai Alexandra: Selyemutak – Kínai cégek a világ élvonalában

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2025

1

Betekintés az orosz történelembe a középkortól napjainkig

2023-ban jelent meg *Szvák Gyula* professzor emeritus 70. születésnapja alkalmából az *Apologia Historiographiae* című tanulmánygyűjtemény. A kötet célja – az ünnepelt méltó köszöntése mellett –, hogy átfogó képet adjon a középkortól napjainkig az orosz (és a kelet-közép-európai) történelemről.

Szvák Gyula professzor az 1970-es évek végén kezdte kutatói tevékenységét, majd a Szovjetunió felbomlása után a ruszisztika megújítása az ő tudományszervező tevékenységének köszönhető (11–16. o.). Az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen lefektette a posztsovjeti szemléletű diszciplína alapjait; napjainkban az egyetem Kelet-, Közép-Európa Története és Történeti Ruszisztikai Tanszékén oktató. Kutatásaiban főként az orosz kora újkort, az orosz történetírás történetét, a cárizmust, illetve a magyar–orosz kapcsolatokat vizsgálja. Az életmű részletgazdag bemutatását a recenzió keretei nem teszik lehetővé, ugyanakkor Svzák Gyula egyik utolsó eredményét, a 2021-ben induló *RussianStudiesHu!* online felületet szeretném megemlíteni. Egyrészt évente kétszer megjelenő tudományos folyóirat, másrészt magas színvonalú monográfiák és tanulmányok elérhetőségét biztosítja orosz, angol és magyar nyelven.

A jelen kötetben megjelent több mint negyven tanulmány Svzák Gyula pályatársainak, tanítványainak; a hazai ruszisztika képviselőinek és a Kelet-Közép-Európával foglalkozó történészeknek a munkái. Műfajuk igen változatos, a szaktudományos és a publicisztikai mellett személyes hangvételű írásokkal és esszével is találkozunk az olvasó. A tanulmányok kronológiai rendben követik egymást, a 12–13. századtól a legújabb korig.

Az orosz történelemnek a középkortól napjainkig történő áttekintését a kötet alcíme (*Az orosz történelem évszázadai*) világosan jelzi. Ugyanakkor a kötet főcímében szereplő *Historiographiae* szóval ellentétben a historiográfia nem kizárólagos témája a tanulmánygyűjteménynek. Publikáltak a kötetben historiográfiai kérdésekkel foglalkozó tanulmányokat is, amelyek közül többet én is ki fogok emelni. Mégis az a véleményem, hogy a historiográfia szó – amely a történetírás történetével foglalkozó, önálló stúdium – nem fedi le teljesen a kötetben olvasható tanulmányok témáit.²

A múlthoz a szerzők többféle nézőpontból közelítenek. Például had- és diplomácia-történeti, genealógiai kutatások mellett irodalmi- és művelődéstörténeti szempontokat érvényesítő értekezések is olvashatók. Továbbá a gyűjteményben vannak historiográfiai tematikájú; pánszlávizmusról, oroszbarátságról és ruszofóbiáról szóló tanulmányok is. Sajnos a recenzió terjedelmi kötöttsége nem teszi lehetővé, hogy minden tanulmányról részletesen írjak. A teljességre törekvés igénye nélkül szeretnék a kötetben megjelenő elemzésekbe betekintést nyújtani.

A középkorkutatás értékes német nyelvű narratív forrása Stájer Ottokár rimes krónikája. A népnyelven írt mű a 14. század elején keletkezett, a szerző Liechtenstein stájer miniszteriális familiárisa volt. A krónika Ausztria és Stájerország 1246–1309 közötti történetét rögzíti. A kelet-közép-európai történelemmel foglalkozó Bagi Dániel „Wittelsbach Ottó «havasalföldi» fogsága a Stájer rimes krónikában” című tanulmányában bemutatja, hogy Ottokár hogyan beszéli el Wittelsbach (Bajor) Ottó havasalföldi fogságát, majd azt tárgyalja, minek köszönhető, hogy a halics-volhíniai fejedelem szabadon engedte a herceget (55–66. o.). A krónika vonatkozó részleteinek a fordítását a szerző közzétette a cikkben.

A krónika lejegyzője szerint Kán László erdélyi vajda a fogva tartott Ottót a vlach uralkodóhoz küldte, aki azért engedte szabadon, mert gyógyíthatatlan betegségbe esett. Bagi Dániel jelzi, hogy a betegség mint büntetés gyakran alkalmazott toposz a krónikában. Ottó kalandos szabadulásának elbeszélésekor Ottokár nem a történeti események hí rögzítésére törekedett. Mivel jogtalannak érezte Bajor Ottó fogva tartását, egy anekdota-szerű történetben mesélte el csodás szabadulását.

Bagi Dániel megállapítja, hogy a krónikás a stájer és az osztrák nemesség szóbeli emlékeit, valamint osztrák, bajor és cseh eredetű elbeszélő forrásokat használt. A meglévő ismereteit pedig fiktív elemekkel kiegészítette. Ennek eredménye, hogy a múltat a korabeli elvárásoknak megfelelően írta le.

A középkori krónikairódalomba való rövid betekintés mellett az *Apologia Historiographiae* című tanulmánygyűjteményben a középkor marxista szemléletű kutatásáról szóló értekezés is olvasható (433–446. o.). Pók Attila a „Marxizmus a magyar középkorkutatásban” című tanulmányában arról ír, miszerint a történettudományra nem elsősorban a marxista társadalomelmélet volt kedvezőtlen hatással, hanem sokkal inkább a kommunista politikai gyakorlat.

A történelmi materializmusra a történelmi kérdések iránt érdeklődő szerzők eltérően reagáltak. Például Molnár Erik (1894–1966) és Pach Zsigmond Pál (1919–2001) munkásságában a marxista elméleten alapuló tudomány képviselte és a politikai ideológia iránti szimpátia együttesen volt jelen. Ettől Pók Attila szerint jelentősen eltér az elmélet hatása Hajnal István (1892–1956) és Makkai László (1914–1989) kutatásaira, mert ők ugyan hasznosíthatónak tekintették ezen elmélet egyes elemeit, de kommunista politikai tevékenységet nem folytattak.

Magyarországon a történészeket, a társadalomtudományok képviselőit és a politikusokat foglalkoztatta az a marxista jellegű kérdésfeltevés, hogy a feudális struktúrák hogyan bomlottak fel. Például Makkai László és Pach Zsigmond Pál kutatásai a feudalizmusból a kapitalizmushoz vezető út kelet-közép-európai sajátosságaira koncentráltak.

Pach Zsigmond Pál szerint, míg Nyugat-Európában a virágzó feudalizmust a hanyatlás követte, Kelet-Közép-Európában a „késői” feudalizmus sajátos formát öltött. Lassabban alakult ki a feudális munka- és termékjáradék pénzjáradékká való átváltása, illetve jelentős különbségnek tekintette, hogy a kelet-közép-európai régiók kimaradtak a gyarmatosításból.

A tanulmány szerzője röviden méltatja Hajnal Istvánt mint a magyar középkorkutatás egyik leginnovatívabb képviselőjét. Ő a marxista hagyománytól eltérően nem a szocializmus és a kapitalizmus oppozícióját, hanem a középkori intézmények és a kapitalizmus ellentétes viszonyait hangsúlyozta, és az előbbi pozitívabban ítélte meg. A középkorban a kézművesek közösségben végeztek alkotótevékenységet, amely szervezetnek az alapja a bizalom volt, nem a szerződéses viszony. Ettől eltérő a kapitalista üzemszervezés, amelyben a profitszerzés elsődleges céllá válik.³

Pók Attila konklúziója szerint a marxista szemléletű kérdésfelvetések kapcsolódtak az európai történettudomány fő irányaihoz. A magyar historiográfiai irodalomban jelentős helyet foglalnak el a marxizmuson alapuló történeti munkák, még akkor is, ha bizonyos esetekben (például a magyar gazdaság, politika és társadalom összehasonlítása az európaival) olykor dogmatikus és leegyszerűsítő eredményre jutottak.

Baráth Magdolna „Szovjet történészek a magyar történészkongresszuson” című tanulmányában (419–431. o.) Pók Attilához hasonlóan azt elemzi, hogy a marxista ideológia és a szovjet tudományszervező tevékenység milyen hatással volt a magyar történetíráshoz. 1948-at fordulópontnak tekint, mert ekkor kezdődött el a Magyar Tudományos Akadémia és az egyetemek átszervezése, valamint létrejött a Tudományos Tanács. Ebben

az évben a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának alelnöke, B. D. Grekov akadémikus három egyetemes történeti témakörben tartott előadást magyarországi látogatása alkalmával. 1950-ben, a *Századok* című magyar folyóiratban tanulmánya is jelent meg „Sztálin és a történettudomány” címmel. A folyóiratban egyre gyakoribbá vált egyes szovjet történészek munkáinak recenzálása, illetve a munkáik fordítása beépült a hazai felsőoktatásba. 1953 júniusában sor került a szovjet–magyar történészkongresszusra. Célja egyrészt a kapcsolatteremtés és az együttműködés létrehozása volt, másrészt egy konkrét program megvalósításáról egyeztek meg. Az 1905–1907-es orosz forradalom nemzetközi hatásairól szóló tanulmánykötet elkészítésére vállalkoztak, amelyben Hanák Péter képviselte Magyarországot.

Az európai országoknak az oroszokhoz való viszonya folyamatosan változott (változik), a témát a tanulmánygyűjtemény több szerzője is vizsgálja. Például Sashalmi Endre a 18. század végi ruszofóbiának az angol médiában való jelenlétéről értekezik a kötetben (207–220. o.) A cikkben a szerző az ocsakovi válságot megjelenítő angol karikatúrák ikonográfiai elemzését végzi el. A tanulmány írója az angol ruszofóbia kezdetének tekinti az 1791-es ocsakovi válságot, amely konfliktus egy fekete-tengeri északi kikötőről kapta a nevét. Az oroszok 1788-ban foglalták el a kikötőt az 1788–1792 között zajló orosz–török háborúban. Az orosz harci siker kiváltotta a brit nagyhatalmi egyensúlyra törekvő külpolitika ellenszenvét. 1791-ben ifj. William Pitt miniszterelnök Nagy Katalin cárnőtől követelte, hogy a megszerzett területet adja vissza az Oszmán Birodalomnak. A karikatúrák humorosan prezentálják az orosz hódító törekvéseket, Nagy Katalin cárnő „mohó” területszerző ambícióját gúnyolódnak. A ruszofóbia a 18. századtól kezdődően napjainkig jelen van a politikában és a közbeszédben; a kortárs „oroszellenességre” Krausz Tamás és Kemény László tanulmányai adnak rálátást. A ruszofóbia mellett a ruszofiljáról szóló tanulmányokat is olvashatunk az *Apologia Historiographiae*-ben. Halász Iván „Az 1918 előtti szlovák ruszofilizmus (oroszbarátság) vázlat” című munkájában a szlovák nemzeti mozgalom oroszok iránti rokonszenvével foglalkozik (321–330. o.). A modern szlovák nemzeti identitás az európai tradíciókhoz hasonlóan a 18. század végén kezdődött és a 19. században alakult ki. 1848 előtt a szlovákok a Habsburg Birodalmon belüli ausztrioszláv koncepciót képviselték, amely beállítódás a forradalmak és a reformtörekvések után kezdett megváltozni. A szláv összetartozás-eszme oroszbarátsággá Ludovít Štúr hatására alakult át, aki 1853–1854-ben megjelentette *A szlávág és a jövő világa* című eredetileg német nyelvű, a szerző politikai koncepciójáról szóló munkáját. Orosz nyelvre fordítása után az Orosz Birodalomban népszerűvé vált, főként a szlavofilek, a konzervatívok és a nacionalisták között.

Ludovít Štúr Európa eszmetörténeti és politikai helyzetének értékelésével és a közép-európai szlávok jövőbeli lehetőségeivel foglalkozott a könyvben. Nem tartotta reális jövőképciónak a közép-európai szlávok demokratikus összefogását, hiszen az egyes szláv népek vallási, kulturális, mentalitás és politikai szempontból heterogén összetételűek. A szláv nagyhatalmi státusz képviselőjével, a cári Oroszországgal az összefogást azonban megvalósíthatónak gondolta. Szerinte a szlávoknak nyitottnak kellene lenni az orosz nyelv és az ortodoxia iránt.

Halász Iván tanulmányában arra is felhívja a figyelmet, hogy a 19. század második felében különösen nagy jelentősége volt az 1867-es kiegyezés utáni magyar nacionalista fordulatnak. Az 1870-es, 1880-as években emiatt erősödtek azok a hangok a szlovák értelmiség köreiből, akik az oroszbarátságot értéknek tartották és a Monarchia nemzetiségi politikája miatt elégedetlenek voltak.

Ahogy az eddig röviden ismertetett tanulmányok mutatják, a Szvák Gyula tiszteletére szerkesztett kötet a szláv, az orosz és a kelet-közép-európai történelemről sokszínű áttekintést ad. A szerzők között például Varga Beáta, Gebei Sándor, V. Molnár László

és Dinnyés Patrik is érdeklődött Nagy Péter cár alakja iránt, amely nyilvánvaló módon annak is köszönhető, hogy a cár tevékenységének magyar kutatói közül Szvák Gyula az egyik legjelentősebb. A tanulmánykötetben a cár kormányzati tevékenységéről, egy marginális társadalmi csoporthoz, a dnyeperi kozáksághoz fűződő viszonyáról is olvashatunk. Dinnyés Patrik azonban az akadémiai diskurzus ismert keretein túllépve arra a kérdésre keresi a választ, hogy Nagy Péter alakja hogyan volt jelen a magyar történelemoktatásban. Arról számol be, hogy a dualizmuskori magyar történelemtankönyvekben I. Nagy Péter cár pozitív karakterként szerepelt (311–320. o.). A tankönyvszerzők egyike Vaszary Kolos, aki törekedett az uralkodó tevékenységének árnyalt bemutatására. 1892-ben megjelenő könyve elismeri a reformátor cárnak a gazdasági téren történő eredményes újításait. Ugyanakkor árnyalt kép kialakítására törekedve azt sem hagyja figyelmen kívül, hogy a második sztrelec lázadás idején a cár radikálisan lépett fel a felkelőkkel szemben.

A tanulmánynak nem célja a kiegyezést követő történelemoktatás általános bemutatása. Ugyanakkor véleményem szerint érdekes további szempontként merülhet fel, hogy az orosz történelem interpretációja általánosan hogyan volt része a kiegyezést követően az egyetemes történelemtanításnak. Az említett kérdés azért lehet releváns, mert a kiegyezést követően – a dualizmus idején – alakult ki az a gyakorlat, hogy az iskolai tantervben elkülönült az egyetemes és a nemzeti történelem oktatása.⁴

A tanulmánygyűjtemény szerzői közül Dinnyés Patrik mellett Mezei Bálint írásában is olvashatunk arról, hogy az orosz történelem különböző korszakairól szóló tudományos eredményeket hogyan közvetítették a magyarországi oktatásban. Mezei Bálint „A Szovjetunió válsága és felbomlása az 1990 után megjelent magyarországi középiskolai történelemtankönyvekben” című tanulmányában azt mutatja be, hogyan változott a szovjet korszak gazdasági és politikai rendszerének interpretációja a rendszerváltás utáni közoktatásban (487–501. o.).

Az *Apologia Historiographiae* tanulmánygyűjtemény történelmi korszakokon átívelő képet nyújt a szláv, az orosz és a kelet-közép-európai népek múltja, kultúrája, politikai rendszerei iránt érdeklődő olvasóknak. A kötet értéke abban áll, hogy egyfelől a ruszisztika tudomány képviselőinek szempontot is érvényesít. A kötet magas színvonalú, tematikai szempontból gazdag. Sajnos a recenzió terjedelmi keretei nem tették lehetővé, hogy minden tanulmányról részletesen írjak, arra törekedtem, hogy a könyvben szereplő témák közül minél többet bemutassak. A tanulmánygyűjtemény felépítése logikus, a cikkek kronológiai rendben követik egymást, ezáltal végigvezetik az olvasót az orosz történelmen a középkortól napjainkig. Az *Apologia Historiographiae* elolvasását a tudományos cikkek iránt szakmai szemmel érdeklődőknek és az orosz kultúrára nyitott olvasóközönségnek ajánlom.

Krausz Tamás – Radnóti Klára – Sashalmi Endre (szerk.): *Apologia Historiographiae. Az orosz történelem évszázadai*. Budapest, 2023, Martin Opitz Kiadó, 557 pp.

JEGYZETEK

- 1 RussianStudiesHu – <https://www.russianstudies.hu/> (Letöltés dátuma: 2024. 2. 28.)
- 2 Erős Vilmos: Mit jelent a történetírás-történet és miért írunk ilyet? *Aetas*, 2000. 4. sz. 4 142–147. o.
- 3 Glatz Ferenc: Hajnal István történetírása. In uő: *Technika, művelődés*. Budapest, 1993, História – MTA Történettudományi Intézete. XI–XLII. o.; Hajnal István: Kézművesség, írásbeliség és európai fejlődés. In uő: 421–444. o.
- 4 Gyáni Gábor: A történelem és a történelemtanítás konfliktusa. In uő: *Nemzeti vagy transznacionális történelem*. Budapest, 2018, Kalligram Kiadó, 89–98. o.

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Szappanos Gábor Máté: Még egyszer a himnuszunkról.</i>	1
---	---

SZÁZADOK

<i>Botos Katalin: Szaúd-Arábia és a dollár</i>	7
<i>Tefner Zoltán: A lengyelkérdés Burián István második külügyminiszteri időszakának kezdetén (1918. április–július).</i>	11

MŰHELY

<i>Csath Magdolna: A humán vagyon minősége a legfontosabb fejlődési feltétel</i> .	29
<i>M. Takács Péter: A paradicsom ismételt meghódítása – Max Weber historizmusának kritikája Leo Strauss műveiben</i>	37
<i>Mezei Balázs: Phaenomenologia apocalyptica – Valósággondolkodás és újdonságfilozófia</i>	46
<i>Hoppál Bulcsú: Szókratész és Platón Egy kommunikációs paradigmaváltás tanulsága.</i>	57
<i>Gazdag László: Orosz–ukrán testvérháború.</i>	63

Előszó A II. világháború kulturális emlékezete

című konferencián elhangzott előadások elé	73
<i>Tóth Zolt: Hőskultuszépítés – hadisírrombolás</i>	74
<i>Benke Attila: Magyar sasok szárnyalása és alábukása – A II. világháború ábrázolása az 1939 és 1944 között készült magyar filmekben.</i> .	81
<i>Gombos Péter: A költő antiutópiája – Babits Mihály Elza pilóta című regényének disztópikus sajátosságai.</i>	91

<i>Zoltai Alexandra: Selyemutak – Kínai cégek a világ élvonalában</i>	98
---	----

NAPLÓ ÉS KRITIKA

<i>Kádár Anna Katalin: Betekintés az orosz történelembe a középkortól napjainkig.</i> .	100
---	-----

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

<i>Brigitte Wenger: Öncélú ajándék: Dánia ingyenes katonai kiképzésben részesíti a grönlandi fiatalokat (104) Stephen Mercado: Lehull a lepel (108) Phil Whitaker: Hadiállapot a gyógyításban (110) Christine Ro: Károsak-e az ultrafeldolgozott élel- miszerek? (116) Will Clempner: A szabadság rabságában (120)</i>	
--	--

Legyen pénzügyileg is egészséges az új esztendőben!	122
---	-----

A Valóság 2024. évi (LXVII. évfolyam) számainak tartalomjegyzéke	124
--	-----

KÉP

F. Farkas Tamás grafikája (62)	
--------------------------------	--